

Phryne: Öncesi ve Sonrası

Dr. Deniz Pastutmaz Sevmen*

Bu değerli organizasyonu gerçekleştiren Deniz Kırımsoy'a ve sanatçımız Elbruz Denge'ye, emeği geçen herkese ve konuşmamı dinlemek üzere zaman ayıran herkese öncelikle teşekkür etmek isterim. Knidos Kazı Başkanı Sayın Prof. Dr. Ertekin Doksanaltı'ya da varlığı ve önerileri için teşekkür ediyorum.

Size göstereceğim ya da sizlerle paylaşacağım şeyler genellikle herkes tarafından bilinen şeylerdir. Ancak ben, bilineni tekrarlamak istemiyorum, bu nedenle biraz farklı açılardan yaklaşacağım. Ardından konumuz olan Afrodit'e geleceğiz.

Zamanın Ruhunda Güzelliğin Dönüşümü

Hayatımda ilk defa bir sunum için hazırlanırken arkeolojinin dışına çıktım. Artık Google arama geçmişimde Kim Kardashian var. Pek çok manken, artist ve sıradan kadınların hepsi birbirinden güzel, hepsi birbirinden değerli. Çünkü hepsi farklı kültürleri ve farklı çağları temsil ediyorlar.

Padaung yerlilerinden bir grup kadın görüyoruz. Boyunlarındaki halkalardan birinin veya ikisinin çıkması durumunda ölüm riskiyle karşı karşıya kalıyorlar. Zariflikleri ve güzelliklerini bu kolyelere borçlular. Bunlar ise Kenya yakınlarındaki yaşayan ve herkesin belgesellerden çok iyi bildiği bir grup kadın. Genç kızlık dönemine girdiklerinde dudaklarının altı kesiliyor ve içlerine giderek daha büyük halkalar yerleştiriliyordu. En büyük bileziğe sahip olan, en çok sığır ve çeyiz almayı hak ediyordu. Kendilerinden beklenen tek şey var: Dudakları kesilirken ağlamamaları. Çünkü güzelliği buna borçlular. Geysaların çektiği acıyı da bilmeyen yoktur. Güzelleşmek için kullandıkları muhtemelen kanserojen tuhaf boya, kaş ve dudak şekilleri, sırtlarında bir yük olarak taşıdıkları bu yastıklarıyla güzel olmak uğruna acı çeken kadınlar.

* Selçuk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi

Görsel 1 Padaung yerlileri

Görsel 2 Kenyalı bir kadın

Görsel 3 Bir gejša

1960'larda yükselmeye başlayan, o zamanki sıksa manken Twiggy (Lesley Lawson) dünya güzelliğine damga vurmuş biri. Burada bir aile hikâyesi paylaşmak istiyorum: Annem evlenirken 48 kilo olduğunu söyler. Teyzem de, akranları da aynısını söyler. Henüz '49 kiloyum' diyen birini görmedim. Rakam, 49 olmaz, 50 hiç olmaz. İlerleyen yıllar içinde bunun esrarını çözdüm: Sebabi Twiggy. Twiggy annem döneminde genç kadınların idolüydü. Televizyonda tek kanallı günlerde bile değiliz. Buna rağmen tüm kızları etkisi altına almış Twiggy. Ayrıca, beyaz ten hastalığı, ideal bir gelinde aranan mavi göz saplantısının da temeli bence bu modelde yatıyor. Kızlar, onun kadar beyaz, zarif bedenli ve mavi gözlü olmak istiyorlardı ve bunun için çaba harcıyorlardı.

Benim gençliğimde ise Cindy Crawford idol oldu. Benimle yaşıt olanlar aşağı yukarı bilir: Cindy Crawford, güzellerin güzeliydi. Hâlâ “güzellik” deyince onu görüyorum. Önceki “güzeller”e göre biraz daha kiloluydu, çok ince bir beli yoktu, düze yakın kalçaları, dinamik atletik bacakları ve daha uzun bir boyu vardı. Çok sağlıklı, fit ve yaşam doluydu. Bu kadına özenirken, bütün bir nesil aerobik ve step salonlarında telef oldu. «Basen» diye bir kavram ortaya atılmıştı, kalça değil, basen. Kadınlar basenlerinden utanıyorlardı, Her kadın, kendisini dışı yapan özelliklerini silmek istercesine, özellikle basenlerinden kurtulmaya çalışıyordu. Naylon eşofmanlar giyiyorlar, böbrek hastası olmayı göze alarak basenlerine streç filmler sarıyorlar, saatlerce yürüyorlar, inanmayacaksınız ama, oklava ve merdanelerle kalçalarını ezdiriyorlardı. Kendilerini yere vuran kadınlardan da bahsedildiğini duyduk. Hiçbiri basenlerinden kurtulamadı. Çünkü kadınız ve basenlerimiz var. Tıpkı göğüslerimiz olduğu gibi. Doğurabilmek ve çocuğumuzu besleyebilmek için bunlar bize gerekiyorlardı.

Sonra bütün bir nesil telef olmamış gibi başka kadınlar idol oldu. *Kentaurosa* (at bedenli, insan başlı mitolojik canlılar) benzeyenler bile vardı aralarında. Kadınlardan güzellik konusunda beklenen tek şey yüz güzelliği, vücut güzelliği, kalça güzelliği de değil. Farklı kültürler şu ayaklara sahip olmamız gerektiğini de söylediler. 33 ya da 32 numaraya tekabül eden büyüklükte ayaklar. Küçük yaşta bu numaralarda sıkışan, sıkıştırılan ayaklar. Kadınlar bütün bir ömür bu eziyetle yaşıyorlar. Parmaklarında, ayaklarında sargılarla bir süre sonra yürüyemez hale geliyorlar.

Görsel 4 Küçük ayakkabılı kadınlar

Bu vücutçu kadınların da güzellik arayışında farklı bir yerleri var. Meselemiz 'nasıl da vücut yapmış' ile 'öyle kadın mı olur' yargıları arasında gidip gelmek değil. Çeşitli güzellik arayışlarına, yaklaşımlarına ve bunların araç ve yöntemlerine bakıyoruz sadece.

Görsel 5 Vücutçu kadınlar

Bu gençler Mursi, Etiyopyalılar. Yüzlerindeki boyalar değil. Çakıl, sert taşlar, yırtıcıların dişleri ve benzer nesnelere yüzlerini önce çizmişler ve ardından mürekkep sürerek kalıcı güzellikte bir cilde sahip olmak istemişler.

Görsel 6 Mursi gençler

Bunların hangisi güzel? Bir cevap veremeyiz. Çünkü yok. Güzel, neye, kime göre güzel? Norma göre güzel. Normu kim ortaya koydu? Bilemeyiz.

20'lerin, 30'ların, 40'ların derken her dönemde farklı bir güzellik anlayışının egemen olduğunu görürüz. Her dönemde herkesin kendince güzel bulduğu idoller vardı. Güzellik konusunda ben de herkes kadar subjektifim. Peki ama neden 'bence güzel' olur bir idol? Çünkü o kişi kendisidir. Onlara özendik, onları taklit ettik, çünkü biz de kendimiz olmak istedik. Mesela Anna Nicole Smith, Marilyn Monroe'yu taklit eden ve onun gibi ölmeyi tercih eden bir model. Adriana Lima'yı, Elisabeth Taylor'ı tartışmayız herhalde. Yeşilçam'ın dört yapraklı yoncasından Türkan Şoray'ı da unutmayalım.

Bazı insanlar arasında çirkin bulduklarımız oluyor. Ama onları çirkin bulduğumuzu söylemeyiz. Bu medeni olmaz, ayıp kaçır diye düşünülür. Aslında çirkin değil, sadece norm dışıdır. Genelde çirkin bulunan bir Gucci mankeni mesela inanılmaz bir kazanç sağladı. Bazı kadınlar, sinirli ve maskülen görüntüleriyle kendilerine ünlü dergilerde, ünlü modacıların yanlarında yer buluyor. Çirkin görülen, ama çirkin oldukları dile getirilmeyen kadınlar bunlar. Modellere baktığımızda erkeklerdeki güzellik de aynı tepkiyi alıyor.

"Estetikli" diye yazarak da bir görsel taraması yaptım. Çok para dökmüşler. Hepsisi birbirine benzemiş. Kendileri olmaktan çıkmışlar. Bir torbanın içindeki çakıl taşları gibi çarpa çarpa birbirine benzediler ve hızla birbirlerine benzemeye devam ediyorlar. Özgünlükleri kalmamış. Güzel olduklarını düşünüyorlar, o halde denecek bir şey kalmıyor. Mesela Carla Bruni, Angelina Jolie'ye benzemeye çalışmış. Barbie'nin arkadaşı Ken'e benzemeye çalışan estetik yaptırmış erkekler de var. Başka bir kadın Barbie'nin kendisine benzemeye çalışmış. Bir başkası çıkık elmacık kemiklerinin kendisini çok güzelleştirdiğine inanmış.

Güzellikten bahsederken kastettiğim şey süslenmek değil, süslenmeyi hep yaptık. Fransa'da bulunan beş bin yıl, hatta daha öncesine tarihlenen mağarada, kadınlar olarak süslendiğimize dair bulgular var. Süslenmek doğamız, kadınlar hep süslüydü. Kadınlar gerçekten de süslü. Her zaman süsleniliyor, moda

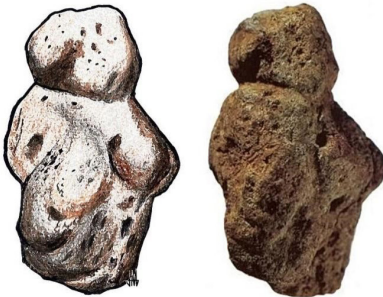
uyulmaya çalışılıyor, farklı renkler giyiliyor. Bu sene giydiğimiz kıyafetlerle, çektiğimiz fotoğraflara on sene sonra baktığımızda şaşırıyor, hatta bunlardan utanabiliyoruz da. Bunun da sebebi *Zeitgeist*. Almanca bir deyimdir. *Zeit*, zaman; *Geist* ise ruh demek. Her zamanın kendi ruhu vardır.

Phryne Öncesi

Bu giriş nitelikli konuşmadan sonra şimdi asıl konumuza dönelim. Tan-Tan Venüsü, heykel derslerinde hep andığımız figürdür. Daha erken figürler de var. İki buçuk milyon yaşında olanlar. Ancak henüz betimlenmediler. Bu yüzden onlara değinmeyeceğim.

'Kadın' üzerinden ilerleyeceğim. Tan-Tan Venüsü, 1999'da Fas'ta bulundu. 6 cm yüksekliğinde ve kuvarsit taşından yapılmış. Günümüzden 500.000-300.000 yıl öncesine tarihleniyor. Zaman aralığının genişliği şaşırtıcı gelebilir. Pre-historik yani tarih öncesi çağlara ait tarihlemeler bu şekilde yapılabilir. Klasik arkeolojide bu kadar büyük bir zaman aralığı verilemez elbette.

Bir kadın vücudu olduğu çok belli. Stilize denebilir belki ama

Görsel 8 Berehat Ram Venüsü, Museo de la Evolucion Humana, Burgos

Görsel 7 Tan-Tan Venüsü, Museo de la Evolucion Humana, Burgos

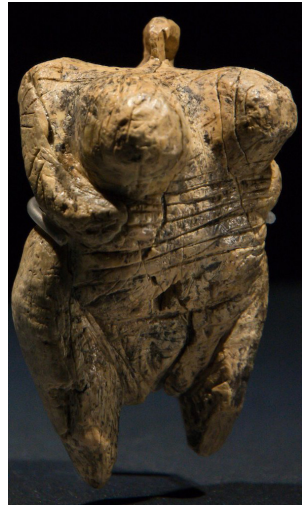
henüz stilize kavramı o zamanlar söz konusu değil. Yapan kadın ya da adam, elinden gelenin en iyisini o yapmış, o kadar. Bunun bir 'maniport' (*mani*, el; *port*, taşıma) olduğunu, yani orijinal bulunduğu yerden daha uzağa taşındığını gösterdiğini de söylüyorlar. Böylece insanların göç haritalarıyla ilgili de bazı ipuçları elde ediyorlar.

Sonra, bugünkü İsrail’de, Golan tepelerinde Berekhat Ran Venüsü bulundu. Yine 6 cm’lik küçük bir figürin. Heykel hakkında “Hamile bir kadındır, aynaya bakarak kendi otoportresini yapmaya çalışmıştır” şeklinde dolaşan bir rivayet var. Fakat bu tür iddiaların önemi yok. Asıl soru şudur: Ne oldu da kadın vücudu yapmaya başladık?

Heykelin bir kadın heykeli olduğu o kadar belirgin ki kadın mı, erkek mi diye bir saniye bile düşünmezsiniz. Bunların fetiş objeleri de olabileceği söyleniyor. Bizim *apotropaik* adını verdiğimiz; kem gözlere, nazarlara, çeşitli kötülöklere karşı korunmak için ya da bir güç kazanmak üzere yapılan birtakım objeler. Sadece süs eşyası da olabilir, zaman geçirme çabası da olabilir, iddia edildiği gibi otoportre de olabilir.

Kadın vücudu her zaman hayranlık uyandırıyor. Günümüzdeki cinsel anlamlarının dışında şu sebepten dolayı da hayranlık uyandırıyor: Başta Engels’e göre erkeklerin kadındaki üremedeki rol ve önemi uzun zamanlar boyunca bilinmiyordu. Ancak hayvanları evcilleştirdikleri zaman erkeklerin de üremede bir rolü olduğu anlaşıldı. O zamanlar olasılıkla cinselliğin bir üreme faaliyeti olduğu bilinmiyordu. Onlar için bu, sadece cinsel bir eylemdi. Kadın var eden, hem de ortada hiçbir şey yokken var eden, vücudundan bir canlı çıkararak, üstüne üstlük bunu besleyen bir varlıktı. Bunun ispatı da işte bu heykellerdir. Kadının, bu olağanüstü yaratımı sağlayan cinsel üreme organları ve yavrusunu besleyen süt dolu büyük göğüsleriyle, bugünkü seksüel anlamlarından uzak bir şekilde kadın vücudunu onurlandıran objelerdir bunlar.

Bu gördüğümüz heykel ise fildeşinden yapılmış. Kadın heykellerinin hepsinin küçük olması da dikkat çekici. İnsanların kadınlarla

Görsel 9 Fildişi kadın heykelciği, Urgeschichtlichen Museum Blaubeuren, Stuttgart

Görsel 10
Willendorf Venüsü,
Naturhistorischen
Museums, Viyana

İlgili bir meselesi ya da bir arzusu ya da bir derdi olduğunun ispatı olarak kabul edilebilir. Bulunan objelerin önemli bir yüzdesi kadın vücudu üzerinden ilerleyen formlar.

Özellikle Willendorf Venüsü oldukça meşhur ve belirgindir. Öncüllerinden çok daha realistik bir şekilde ele alınmış. Yaklaşık 30 bin yıl öncesine tarihleniyor. 11 cm, stilize edilmiş saçlarıyla yine üreme organları ön planda. Heykel, Avusturyadaki Willendorf köyünde bulunduğu için bu adı aldı.

Bu gördüğümüz ise Renancourt Venüsü. Burada da yine hafif stilize edilmiş ama dönemin şartlarına göre, şu ana kadar gördüğümüz figürler içinde kadına benzerlikte kayda değer bir değişim, kayda değer bir işçilik olduğunu fark etmekteyiz.

Görsel 11 Renancourt Venüsü

Bütün bu prehistorik heykellere, buldukları yere göre bir ad verildi. Ancak neden Venüs adı verildiği de bir muamma, tartışmalı bir konudur. Bu da tartışmalı. Bazı bilim insanları, Tan Tan Kadını, Willendorf Kadını, Renancourt Kadını demenin daha uygun olduğunu söylüyorlar. Venüs dediğimiz zaman biz aslında onun sadece güzelliğine bir gönderme yapmışız gibi olmuyor mu? Sadece güzel bir kadın olduğu için. Hâlbuki o dönemlerde kastedilen şeyler belli ki bambaşkaydı.

Bu da yine Fransa'nın kuzeydeki Amiens'te bulunan, yine küçük, 4 cm'lik bir eser. Burada kadın yüzünün bilinen en eski tasvirlerinden bir tanesini görmekteyiz. Hafif stilize. Dönemin şartlarına göre kayda değer bir işçilik olduğunu fark ediyoruz. Bu heykele Brassempouy Venüsü diyorlar. Biz, Brassempouy kadını diyelim artık. Bu da 3,5 cm. Bunun bir de gövdesi varmış. Keşke gövdesini görme imkanımız olsaydı. Acaba nasıl bir gövdeye sahipti? O kadar çok kadın heykeli var ki, hepsini koya- madım. Doğrusu buna üzüldüğüm de. O kadar kayda değerler. Prehistorik dönemden, hepsi 20-30 bin yaşında.

Görsel 12 Brassempouy Kadını, Musée d'Archéologie nationale, Saint-Germain-En-Laye

Bu Vestonice Kadını da Çek Cumhuriyeti'nde bulundu. Belirleyici olanı gördünüz mü? Biraz zayıf bir kadın bu diğerlerine göre.

Aynı yerde bulunan başka kadın heykelcikleri var. Onlar da zayıf. Diyorlar ki acaba oradaki *gravetiyen* (gravettien > *grave*, mağara) insanlar, yani mağaralardan çıkmış ya da çıkmak üzere olan ama yine de mağaraya bağlı olan insanlar, daha mı zayıftı acaba? Akdeniz vücut tipi ve Avrupalı vücut tipi diye de bir olgu var. Konuşmamın başında değindiğim *Zeitgeist* ile ilgili olduğunu düşünebiliriz. Sürekli takip edilen, başkalarını değiştiren özellikler. Mesela, bizim Konyalı tanrıçamız İç Anadolu'nun buğdayla tahılla beslenen, göbekli kalçalı, iri göğüslü kadını.

Görsel 13 Vestonice Kadını, Národním Muzeu, Prag

Görsel 14 Hayvanlarla birlikte betimlenen Çatalhöyük Matronu. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

gibi vazifeli tanrı ve tanrıça da vardır. Hayvanlara da hakim olması gereken bir üstün güç olmalı, diye düşünüldü hep. Böylece hayvanlar, yavaş yavaş tanrıçanın yanına yerleştirildi.

Görsel 15 Çatalhöyük kadını 2, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

MÖ önce 7 binlerdeyiz, hatta bunu 6400'e çekenler de var. Çatalhöyük'te bulunmuş bu heykeller. *Potnia Theron* (Hayvanların Kraliçesi) diye bir sıfatları, yani bir epitetleri var. Bugün olduğu gibi tanrı ve tanrıçaların, egemenlik alanlarına, güçlerine ya da coğrafyalarına, hikâyelerine bağlı olarak aldıkları epitetleri vardır. Symposia Dadia'nın bugünkü "Aphrodite" oturumunun diğer konuşmacısı Dr. Britta Özen-Kleine de size Afrodit'in *eupolia* epitetinden bahsedecek mesela. Her tanrı her işe bakmaz ama olağan dışı durumlarda icap eden işlere bakan nöbetçi

Bu heykele ısrarla Çatalhöyük Kibelesi deniyor. Kibele'ye Venüs ya da kadın heykelciği değil de tanrıça demek bu bakımdan rahatlatıcı, ama Kibele demek elimizdeki verilere göre yanıltıcı. Hiçbir yazılı kaynakta adına dair bulgulu yazılı bilgi yok. Kendi aramızda, hocalarımızla konuştuğumuz zaman ona Çatalhöyük Matronu demenin daha doğru olacağı konusunda hemfikir oluyoruz. Patron; *pader*, yani baba kelimesinden türedi. Matron ise *maderden*. Bulaşmak istemeyeceğiniz türden, ana duruşlu, hakim duruşlu kadın. Doğanın üstünde belli

hünerleri, marifetleri var. Üstelik de henüz doğurmuş, bebeği var ve yanında hükmettiği dişi aslanlar. Sıradan bir kadın değil bu figür.

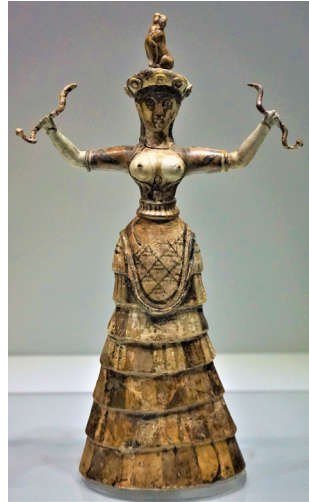
Burada da fizyonomik bir detay dikkatimizi çekiyor. Elleriyle göğüslerini tutuyor figür. Buna daha sonraki tanrıça tasvirlerinde de rastlayacağız buna. Bu tutuş, erotik anlamlardan uzak; sadece süt dolu göğüsleri vurguluyor.

İnsan, her coğrafyada her dönemde kadın şekli yaptı. Onları taşlara yonttu, fildişlerine yonttu, zaman ilerledi, duvarlara da kadın resmetmeye başladı.

Hafiften klasik arkeolojinin ilgi alanına doğru giriyoruz. Datçalı olarak yabancı olmamız Girit kültürüne gelelim. Buraya ait, Minos kültüründe arkeolog olarak çok sevdiğimiz şudur: MÖ 1500'lerde bu kadar gerçekçi, bu kadar güzel kadın heykelleri yapmış olmaları. Evet, pozlar hâlâ geleneksel, resim sanatının geleneksel pozu. Hitit resimleri, Asur resimleri ya da Prehistorik duvar resimlerinde görülebileceği gibi yüzü profilden olmasına rağmen gözleri cepheden, vücudunun dörtte üçü izleyiciye dönük, ama alt kısmı profilden betimlenmiş ve durması imkânsız bir vaziyette ele alınan kadınlar. Ancak çok daha gerçekçi. Hoşumuza giden başka bir durum *polikrom*, yani çok renkli olmaları. Döneminde mineral oksitleri ve deniz canlılarından elde ettikleri renklerle boyamalar yapıyorlar.

Bu kadın figürü ise yılanlı tanrıça. Elinde tuttuğu yılanlar ve başındaki hayvanlarla, bu canlılara hâkim olduğuna dair bir vurgu yapılmış. Bilinen iyi *Potnia Theron*lardan biri.

Yunanistan'da gençlik olimpiyatları yapılmıştı. Bundan 15 yıl önce kadar önce bir grup genç kadın bu şekilde geydirildi ve teleferik

Görsel 16 Yılanlı tanrıça, Heraklion Archeological Museum, Girit

benzeri düzeneyle sahneye indirilmişti. Yunan kızlar göğüslerini açıp millete sundular diye çok tartışılmıştı bu. Halbuki amaç sadece atalara bir selam göndermek ve geçmişi hatırlatabilecek bir gösteri yapmaktı. Bu figürlerden Anadolu da etkilenmiştir.

Phryne Geliyor

Klasik arkeolojiye geldik. Arkaik dönemin, adlarına *Kore* (genç kız) denilen, tuhaf duruşlu, çok sıkı kundaklanmış gibi duran kadın figürleri. Alışık olduğumuz duruşa geçmeleri 300 yıl sürdü. Genel vücut şekli üçgendir. Üçgenlerin hakim olduğu saç biçimleri, üst vücutları ve alt vücut yine öyle. Kıvrım sayıları zamanla arttı. *Kouros* adı genç erkek anlamıyla genç erkek bedeni için kullanıldı. *Kore*'lerin yanlarında yine, doğa ve hayvanlarla olan ilişkilerini yansıtan figürler bulunur. Bunların da bazılarının *polikrom* olduğunu biliyoruz. Orjinaline uygun yapılan renklendirmelerle tanımaktayız.

Zaman ilerledikçe kadın figürleri gülümsemeye başladılar. Biz buna da “arkaik gülümseme” diyoruz; arkeoloji camiası esp-rilerimizden birisidir.

Figürlerdeki gülümseme uzun sürmeyecek, MÖ 490 senesinde, etkilerini bugün hâlâ hissettiğimiz Doğu-Batı Savaşları gerçekleşecek. Perslerin kurduğu Med İmparatorluğu, Atina Akropolünü yakıp yıkıp tahrip edecek. Ondan sonra bu gülümsemeler kadınların yüzünde donacak. Yaşanan olaylar, insanı etkilediği gibi sanatı da etkiler doğal olarak.

Biz ülkemizde fazla heykel yapılmadığı için heykelle büyümedik. Bazılarımız heykel sanatını görünce buna ilgi duyduk, anlamaya çalıştık. Meğer heykeller, figürinler, aslında insanlığın her zaman hayatındaymış. Ayrıca sanatın Avrupa'dan doğduğu konusunda da ikna edildik. Doğu'nun sanatla ilgi yoktur sandık: “Sanat, Ortaçağ'da Avrupa'da başladı, dinde reform oldu, Rönesans oldu, sanat doğdu” sandık. Herşey Rönesans'ta başladıysa bugün burada konuştuklarımız, gördüklerimiz nedir? Bizi, Doğu'nun insanlarını, biraz da kendimize gelmeyelim diye herhalde böyle kandırmışlar. Hayır, sanat, Batı'yla başlamadı. Doğu'da gümbür gümbür sanat vardı. Çatalhöyük, Hitit, Asur,

Sümer, Mısır ve elbette Girit... Bunlar hiçbir yerden geri değillerdir. Mevcut uygarlıklar arasında çağını aşmış, çağının ilerisinde metropoller vardı.

Dönemler ilerledikçe ancak, Atina'nın tam bir yansımasını, Atina'nın sanata hakim olduğu dönemi görmekteyiz.

Kadın daha hareketlenmiş, kıvrımları daha canlanmış. Artık ne yaptığı daha belli. Yavaş yavaş frontal, yani cepheden duruşu değişiyor. Hafiften bir hareketlenme başlıyor. Klasik dönem boyunca birkaç hareketle sınırlıydı kadın formu. Bu kadın heykeli bir Amazon. Yaralı ve yarasına bakmaya çalışıyor. Klasik dönemde idealizm hakim olduğu için, acı çektiğini henüz yüzünde gösteremez. Başına ne gelirse gelsin, bu muhteşem güzelliğini korur, Ağlamıyor, gülmüyor; hiçbir duygu ifadesi yok. Henüz *pathos* dediğimiz hareketli, heyecanlı, anlamlı ifadeler gelişmemiş. Bu heykel, Klasik dönemin önemli bir temsilcisi olduğu için bununla başlayalım.

Dönemin en meşhur heykeltıraşlarından Alkemenes, Polykleitos, Phidias hepsinin katıldığı bir yarışmada yapılmış bir kadın heykeli. Klasik güzelliğin mücessem hallerinden bir tanesidir. Ortadan ayrılmış saçları birbirine paralel, hiç dağılmamış; yaralı olduğu halde 'öğretmen topuzu' hiç bozulmamıştır. Klasik dönemde bir tane 'çirkinlik', gerçekçi bir yansıma olmamalı. Gerçekçi olanın iyi ya da güzel olmadığını düşünüyorlar. Her şey ideal. Ya savaşçı ya sporcu olacaklar, ya halkın yararına işler yapmış devlet adamları ya da tanrı veya tanrıça olacaklar. Günlük yaşamdan kadınlar, daha önceki çağlara ve daha sonraki dönemlere ait.

Görsel 17 Amazon heykeli (Klasik Dönem), Musei Capitolini, Roma

Görsel 18 Eirene ve Plutos,
Glyptothek, Münih

Görsel 19 Arles
Aphroditi, Musée de
Louvre, Paris

Praksiteles'in modeli, Knidos Afroditi'nin etli, kanlı canlı haline, Phryne'ye doğru gidiyoruz.

Yolumuza çıkanlar heykellerden bir tanesi de bayıldığımız bir dönem olan Helenistik döneme geçişin çok mühim temsilcisi: MÖ 4.yy başına ait 'Eirene ve Plutos' yontu grubu. Onlarca yontu arasından bunu, Datça'da yaşayan insanlar olarak hepimizin duyduğu Praksiteles adı nedeniyle seçtim. 'Eirene ve Plutos', Praksiteles'in babası Kephisodotos'un bilinen en önemli eseri. Belki de Praksiteles, babası Kephisodotos'a bunu yaparken yardım etmiştir. Burada işte size güzel bir şey söyleyebilirim: Bu eser, Tanrı ve tanrıçaların insani faaliyetler içerisinde gösterildiğine dair ilk eserlerdendir. İnsani bir his var. Bu kişilerin kim olduğunu bilmeseydik bunlar "ana oğul" derdik. İkisinin arasındaki muhabbet bakışlarından sezilebiliyor. Demek ki artık bu dimdik duran, hep poz kesen, başlarına ne gelirse gelsin; güzelliğim, saçım bozulmasın diye uğraşan kadınlardan başka bir yere doğru gidiyoruz artık.

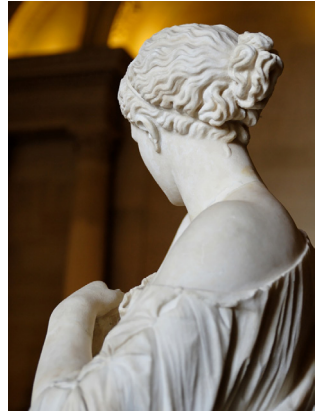
Bu gidişimizin en büyük adımını bize Praksiteles atıyor. Kendisini hâlâ sevgiyle anıyoruz ve bizi duyuyorsa selamlarımızı da gönderelim.

Praksiteles, bir gün uyanıp da aniden Knidos Afroditi'ni yapmadı. Babasının etkisinde yetişti ve Praksiteles'i, Knidoslu'ya hazırlayan eserler vardı. Bir tanesi Arles Afroditi olarak bilinen bu güzel kadın. Knidos Afroditi'nden farkı biraz daha giyimli olması. Praksiteles henüz o kadar çüretkar değil, biraz daha zamanı var bunun için.

Praksiteles, heykellerinde, izleyicide hayranlık duygusunu çok yükseğe çıkarıyor ve büyük bir merak duygusu içinde bırakıyor. Herkes heykelde bir beklentiye kapılıyor: Bir saniye sonra ne olacak? Praksiteles, eserleriyle 'bir an' ifade ederek de ardıllarına öncülük yaptı. Bahsettiğim dönemlerde tek görsel iletişim aracının sadece tiyatro oyunları ve bu eserler olduğunu unutmayalım. Bir heykelin haberi kulaktan kulağa yayılarak gidiyor. Praksiteles, *Arles Afroditi*'ni yaptıktan sonra muhtemelen şöyle konuşmalarla yayıldı: "Afrodit'i bir yapmış, pir yapmış", "Yaşayan bir kızmış gibi diyorlar", "Neredeyse de çıplak! Adım atsa sanki...", "Yaaa, deme, gerçekten mi?"...

Praksiteles'in yayılan ünü, hızla kendisine heykel siparişleri verilmesine neden oluyor. Heykele yaşanan 'bir an' kazandırmak dışında başka şeyler daha yaptı Praksiteles. Şu gördüğümüz heykel, onun *Artemis heykeli*. Bir kadın olduğu anlaşılıyor hemen. Omuzlarından, elini tutuşundan anlıyoruz. İnsanların cinsiyetlerini sadece göğüs ve üreme organlarından anlamak zorunda değiliz. Cinsiyeti; diz kapakları, omuz başları, alınlar, göz çukurları gibi yerlerden de anlıyoruz. Praksiteles'in ardılları, sadece bunu değil, insanların yaşlarını, hatta inanmayacaksınız ama milliyetlerini de gösterebilecek şekilde yontular yapmayı öğrendiler.

Burada kumaş ve ten geçişindeki ustalığı görmektesiniz. Neresi kumaş, neresi ten, artık düşünmüyorsunuz. Başındaki topuz ve hafifçe gevşemesi, heykelin daha plastik, daha üç boyutlu bir hale gelmesi; zerafetin katılımı. Kadınlar el ve ayaklarını zarifçe hareket ettirir. Artemis'in yaptığı da çok dişi bir iş değil sonuçta. Bir pelerin düğmeleyecek. Eller, sanki dünyanın en dişilik gerektiren işini yapıyormuş gibi duruyor. Praksiteles, kadınlara mahsus yumuşaklıktaki ten dokusuyla hayranlık uyandırıyor. Ayakları da çok estetik bir şekilde ortaya koymuş.

Görsel 20 Artemis heykeli,
Artemis heykeli, Louvre,
Paris

Praksiteles hep kadın heykeli mi yaptı? Hayır. Praksiteles'in bilinen erkek heykelleri de vardır. Örneğin burada yaslanmış bir satyr görmekteyiz. Burada ise bebek Dionysos'u taşıyan Hermes'i.

Görsel 21 Yaslanan Satyr, Musei Capitolini, Roma

Görsel 22 Hermes ve Bebek Dionysos, Arkhaioloyikó Mousió Olympias, Olympia

Görsel 23 Apollon Sauroktonos, Musée de Louvre, Paris

Bir de Apollon Sauroktonos var. Bilinen ilk efemine Apollonlardan birisi, yumuşak vücutlu Apollon'u görmekteyiz. Koskoca Apollon'u yeni bir anlayışla ele almış. Normalde güçlü bir Tanrı olan Apollon; savaşçı, saldırgan, asabi karakter, Truva savaşında Yunanlıları mahveden Apollon. Bu heykelinde ise küçük bir çocuk gibi ağaçtaki kertenkeleyi avlamaya çalışıyor. Praksiteles, tanrı ve tanrıçaları, onlardan ve toplumdan korkmadan; olağan, insani işler yaparken ele almakta herhangi bir sakınca görmemiş.

Kısaca Praksiteles pek çok eser yaptı. Savaşçılar, tanrılar, tanrıçalar yaptı. *Knidos Afrodit'i*'ne gelmesi uzun sürdü. Felsefesini, düşünce biçimini, ustalığını, cüretini geliştirdi. Yapılmayana yaptığı için ve daha sonraki dönemler zaten ustaların heykellerini kopyalama dönemi olduğu için taklit edeni de çok oldu.

Phryne geldi!

Praksiteles, nihayet *Knidos Afrodit'i*'ni yaptı. Cüreti fark ediyor. Yapıldığı dönemde tabuları yıkan ve ahlak dışı kabul edilebilecek bu heykel; bir tanrıçayı, insani faaliyetler içerisinde gösterdiği yetmediği gibi kutsal Afrodit'i arzu nesnesi gibi ortaya koymuş. Aşırı ileri gitmiş. Ama birisi ileri gidecekse o Praksiteles olacaktır.

Heykelin yarattığı magazinsel etkiye de gidelim. Heykele insanlar aşık olmuş. Kendisini görmek için gemiler dümen kırmışlar. Knidos'u resmen ticaretin bir hac merkezi yapan 'hanım' işte bu. Knidoslular uyanıktı, akıllıydı; her zamanki gibi bunu da hemen ticarete ve paraya döktüler. Gelenleri eli boş göndermediler. Onlara kandiller, amforalar, zeytinyağları, süs eşyaları ve daha satabildikleri her şeyi sattılar. Knidos zenginliğine zenginlik kattı. Tek bir heykel, koskoca bir memleketi zengin kılar mı? Kılar, kıldı da. Şuna hemen dikkatinizi çekmek isterim: Biz *vulgar* deriz, öyle değil; yani kaba değil bu heykel. *Aidoumene* adını verdiğimiz bir mahcubiyet duygusuna sahip. Çıplak bedenini tamamen sergilediğini değil, bilakis, mahcubiyet hissettirecek şekilde hafifçe, bir hançer formunda öne doğru eğildiğini, eliyle de gerekli olan yerleri örttüğünü görüyoruz.

Görsel 24 Colonna Afrodit'i, Museo Pio-Clementino, Vatikan

Bu dönemler boyunca hiçbir *vulgar* eser yapılmıyor aslında. Erotik sahnelere sahip olanlar vardır. Buna rağmen, o mahcubiyeti

hissettiren eserler bekleniyor sanatçılardan. *Knidos Afroditi* de bu akımdan nasibini almış. Heykelin dünyanın çeşitli yörelerinde kopyası var. Berlin'de, Roma'da...

Biz arkeologlar çok anlamlı tartışmalar yapıyoruz eskiden beri: Neymiş efendim, Praksiteles, Afrodit'i banyoya girerken mi yapmış, çıkarken mi? Şimdi, Afrodit banyoya giriyorsa neden kendisini yıkamakta kullandığı *hydrianın*, yani su testisinin üstünde havlusu duruyor? Niye banyoya girerken oraya koysun? Yok, banyodan çıkarken havluyu alıyorsa, banyoda ne ile yıkandı? Derdimiz bu! Allah başka dert vermesin. Neyse ki daha anlamlı tartışma ve saptamalarımız da var. Praksiteles heykel sanatını çok ilerletiyor. İnsani ifadeleri vurgulamıştık. Artık kolosal eserler yok. Bir de Praksiteles S duruşunu çok sevdi. Gerçekçiliği S şeklindeki duruşlarda aradı. Daha önce yaptığı heykelleri hatırlayalım. S şeklindeki bu eserler her zaman bir dayanağa ihtiyaç duydular. Bunu çözmek için dönemin sanatçıları, Helenistik ince ruhlara sahip oldukları için o kutsal kişiliğe ait *atribüt*, yani ona ait bir belirteç ya da onun yaptığı işi ön plana çıkaran bir obje kullanmayı tercih etmişlerdi. Praksiteles ise *Apollon Sauroktonos* heykelinde ise, S formu nedeniyle eğik bükük kalmış bir kütük kullanmış. Kütüğün görüntüsünü ise bir kertenkele ile yumuşatmış. Böylelikle de ününe ün kattı, şanı yürüdü. İşte *Knidos Afroditi* heykelinde de *hydria* ve havlu ile çözdü dayanak sorununu.

Afrodit'in, dünyanın hemen hemen her yerinde çıkan torsoları, yani üst beden heykelleri var. Toprağın altında kalan, görmediğimiz daha kaç torsosu vardır, kimse bilemez. Bilinen kaç taklidi, kopyası, repliği, versiyonu, varyasyonu var? Bilirim diyen bir araştırmacı yok. Çünkü her dakika, bir yerlerden bir şeyler bulunuyordur. Sadece *Knidos*'ta bulunamadı. Dünyanın her yerinde bulundu. Minicik bir parçası da burada bulunsa ne olurdu sanki! Nereye gittiğini, ne olduğunu kesin olarak bilemiyoruz.

Heykelin hafifçe kendi içine kapanması, o mahcubiyet hissi, Praksiteles'i gerçekten benzerlerinden üstün kıldı. Kalçalara bakalım. Sanki gerçek bir tene dokunacakmışız hissi var, fakat taş. Venüs gamzesi deyişini herkes bilir. Kaynağı bu heykeldir. Bu tür tabirler antik dönemden günümüze kaldı. Burada kadın heykeli yapmak için, üreme ve besleme organlarını göstermeye gerek

yok saptamasını yeniden hatırlayalım. Afrodit'in bu yumuşak ve kadınsı sırtına, erkek sırtı deseydiniz bile, kimse inanmaz.

Sadece yüzler, onlar halen biraz ideal. Praksiteles'in en geleneksel kalan yanı yüzler. Ünlü heykeltıraşın duruş, işleme biçimi ve dokunuşlarda yapmadığı reform kalmadı. Ancak eserleri geleneksel, hâlâ klasik bir selam taşıyorlar. Saçlar hâlâ ortadan ayrılıp arkaya götürülüyor. Öğretmen topuzuna yakın derli toplu bir topuz hâlâ var. Yine ideal profil. Praksiteles, kadın yüzünde üçgen alın ve geniş yanakları sevdi. Afrodit'in yüzüne de herkes bayıldı.

Geldik, konuşma başlığımızın baş kahramanı Phryne'ye. Praksiteles'in modeli olarak bilinir. "Bütün güzel hikâyeler abartılmayı hak eder" diye bir replik vardır. Phryne hakkında anlatılan hikâyelerin yarısı öyledir. Phryne'nin de hikâyelerini o kadar güzel abartmışlar ki! *Mnesarete* asıl adı imiş. Plutarkos'un anlatılarına bakılırsa teni sarımtırak olduğu için *phryne* (sarı kurbağa) adını vermişler. Aslında fakir bir aileden geliyormuş, sonradan çok zengin olmuş.

Demeter ve Kore onuruna düzenlenen şenliklerdeki kadınların tam tersi Phryne. Soyunuyor, dökünüyor, her yerini gösteriyor; bir şarkı mı geldi, hopluyor, oynuyor. Bu nedenle ölüme mahkum edilmiş bir rivayete göre. Başka bir rivayete göre ise kendisi bir *hetera*. Yani erkek eşlikçiliği, geysalık gibi bir şey yapıyormuş. Kendisini taciz eden birini öldürmüş. Mahkemede, onu savunan avukat işlevli biri, Phryne'nin üzerindeki kıyafeti indiriveriyor, "Bu kadar güzel bir kadını mı ölüme mahkum edeceksiniz?" diye soruyor. Hikâye çok gerçekçi geliyor kulağa, değil mi? Daha sonra Phryne, rahibe olarak hayatına devam ederken Praksiteles'e rastlamış. Yüzmelere gittiğinde, rahibe gibi uslu uslu duramıyormuş. Bu güzel kadını gören Praksiteles, kendisine modeli olması teklifinde bulunmuş, o da kabul etmiş. Başka bir rivayete göre ikisinin aşk yaşadığı söyleniyor. Praksiteles ondan kaçtı, o Praksiteles'ten kaçtı da deniyor. O kadar çok antik magazin var ki! Bir de tüm bu hikâyelerden etkilenen sanatçı. Phryne tabloları, çizimler ve heykelleri ile dolu Batı sanat tarihi.

Bizi ilgilendiren kısım şu: Phryne'nin minik bir kusuru var. Çok yüksek ihtimalle guatrlı. O yüzden de boynunda çizgiler

görmekteyiz. Bunlar daha sonraki dönemlerde *Venüs halkası* olarak adlandırıldı. Eski Yunanlılar, genç kız seramikleri yaptılar. Boyunlarındaki çizgileri görebiliyoruz. Sadece genç kızlar değil, yaşını almışlar da böyle. Phryne, her şeyiyle o kadar güzel kabul edildi ki guatr çizgisi bile bu güzelliğin bir parçası oldu. Dönemin çeşitli eserlerine baktığımızda, çalgılı çengili dans eden kızlar, dinamik hareketler yapan kızlar, ölümsüzlerin ölümlü eşleri, diğer dişi karakterler... Hemen hepsinde bu guatr çizgisinin belirgin olduğunu görülür. O kadar beğenildi ki Phryne, olur olmaz yerde boynuna çizgi yaptılar. Yapanlardan biri de çok sevdiğimiz antik dünyanın takipçisi ve habercisi Leonardo da Vinci. Sanatı başlatan diye tanıtılır, başlatan değildir, hatırlatandır. Eserlerinden biri olan 'Vitruvius Adamı'nda da bu çizgiyi kullanmış.

Phryne Sonrası

Knidos Afrodit'i'nin ardılları, takipçileri, geç örnekleri çok: Medici Venüsü, Capitol Venüsü, Gemini Venüsü... Hepsinin nüvesi, dayandığı yer Knidos Afrodit'i ve Praksiteles. Hepsinde *vulgar* olmayan aynı edepli duruş, hafiften öne eğilmiş vücut.

Gelelim favorime, ben bunu seviyorum. Aradan 100-150

Görsel 25 Doidalses'in çömelmiş Afrodit'i, Museo Nazionale Romani di Palazzo Massimo, Roma

yıl geçtikten sonra, Nikomedialılar Knidos'tan, Afrodit'i satın almak istiyorlar. Knidos, darboğazda kalmış; yemiş içmiş, zaruret halinde. Buna rağmen Knidoslular, Afrodit'i vermemişler. Nikomedialılar da çok sinirlenmiş ve Doidalses adlı heykeltıraşa yeni bir yontu yaptırmışlar. Yontular içerisinde en sevdiğim budur. Neden? Bakınız, selülit! Kadınsanız yumuşaksınızdır, ruhen bir kenara, kas yapınız olarak da yumuşaksınızdır. Bunun farkında olan sanatçılar da realizmin dibine vuruyorlar artık. Arkaik, Klasik, Helenistik ve Roma eserlerinde bazı detaylar olmaz (Kadın cinsel organının detayları

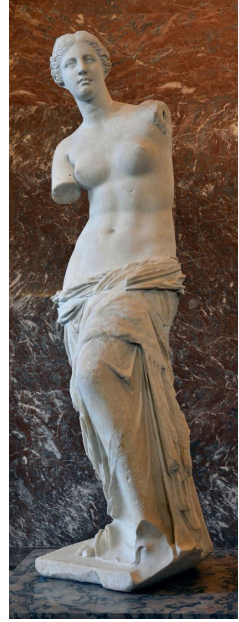
görülmez). Doidalses Afroditi'nin de ne kadar meşhur olduğunu gösteren kopya, replik ve varyasyonları görmektesiniz. Muhteşem Afrodite; yüzü genç, hiç ölme-yecek gibi. Yaşını ve cinsiyetini ele veren dolgun yanaklarıyla, sağlık fışkıran yüzü, masum bakışı. Çıplak ama erotik değil.

Geldik, 2. yy'ın sonlarına doğru, *Milo Venüsü*. Knidoslu'dan daha mı meşhur acaba bu? Karikatürlerde hep bunu görüyorum. O kadar meşhur bile olsa, rol modelinin *Knidos Afroditi* olduğunu söylememe gerek yok. Bir fark var: Artık daha maskülen. Vücut oranları her çağda değişir. Günümüzde de değişti. Phryne'nin guatrını burada da görüyoruz. Toplumlar da kadınlar bir açıldı, bir kapandı; bu da hep değişegeldi.

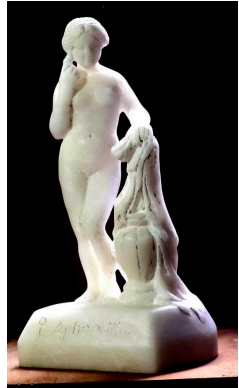
Yunan sanatında hep güzeller mi var? Değil tabii. Ama bu başka bir oturumun konusu olur, o zaman çirkin ve çirkinlikler üzerine konuşuruz.

Da Vinci'nin Vitruvius'u gibi, sonraki heykeltıraşların ve ressamların her zaman Praksiteles'e söyleyecekleri bir sözü var. Bunlardan günümüze en yakını Dali. Dali'nin bu tablosunun adı *Knidoslu Afrodite'in yüzünün bir manzarada görünüşü*. Dali'de de saplantılı şekilde antikiteyi ve özellikle de Knidos Afroditi'ni takip etme merakı vardı. Eserlerine bu özellikleri de yansıtıyordu.

Sanat bitmez, sanat devamlılık arz eder. Bazen beni sanattan anlamamakla suçluyorlar, katılmıyorum. Anlıyorum. Sadece soyut sanatı pek anlamıyorum. Beni kandırıyorlar gibi hissediyorum.

Görsel 26 *Milo Venüsü*, Musée de Louvre, Paris

Görsel 27 *The ubiquity of Aphrodite*, Elbruz Denge, 2024

Biliyor musunuz? Antik dünyada bir sanatçı, çırağını yetiştirirken ona aylarca kulak, ya da burun, ya da en güzelini yapana kadar geçen uzun bir süre el yaptırıyormuş. Soyut sanat yapabilmesi için bir sanatçının somutu hatmetmiş olması gerekir. İşte Elbruz Denge'ye ait bu eser de bunun kanıtıdır. Görünüşe göre o da Praksiteles'ten bir şeyler duymuş ve ona bir şeyler söylemeye çalışıyor.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyorum.

Görsel Kaynakçası:

Görsel 1 Padaung Yerlileri

Cartijo, Irene Lopez. "The case of Padaung women: When heritage becomes exploitation", Global Heritage, [2024]

<https://thinkglobalheritage.wordpress.com/2017/10/30/the-case-of-padaung-women-when-heritage-becomes-exploitation/>

Görsel 2 Kenyalı bir kadın

Anonim, 2017. „Mursi kabilesinde neden kadınlar ağızlarına tabak takıyor?“ Posta Gazetesi, 11 Ocak 2017, Yaşam Haberleri, [2024]

<https://www.posta.com.tr/galeri/mursi-kabilesinde-kadinlar-neden-agizlarina-tabak-takiyor-1256925/4>

Görsel 3 Bir Gejša

Wikipedia Commons. Geiko Kimiha credit: japanexperterna [2024]

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Geiko_Kimiha.jpg

Görsel 4 Küçük ayakkabılı kadınlar

Agamya, 2014. „Chinese Hairstyle and Foot Binding“, 16 October 2014 [2024]

<https://agamya.wordpress.com/tag/han/>

Görsel 5 Vücutçu kadın

Wikipedia Commons. Extravaganza Strength Contest [2024]

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:2001_Extravaganza_Strength_Contest.jpg

Görsel 6 Mursi gençler

Chigozie, Emeka. „20 Exceptional Pictures of Africane People“. Answer Africa, [2024]

<https://answersafrica.com/pictures-of-african-people.html>

Görsel 7 Tan-Tan Venüsü, Museo de la Evolucion Humana, Burgos

Wikipedia Common. 2018. „Tan Tan“ [2024], ©Museo de la Evolucion Humana

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_of_Tan-Tan_-_1.jpg

Görsel 8 Berekhat Ram Venüsü, Museo de la Evolucion Humana, Burgos

“The world oldest sculpture”, 2015. Bradshaw Foundation, Latest News. [2024], ©Museo de la Evolucion Humana

<https://www.bradshawfoundation.com/news/archaeology.php?id=The-world-s-oldest-sculpture>

Görsel 9 Fildişi kadın heykelciği, Urgeschichtlichen Museum Blaubeuren, Stuttgart, Germany

Kahveci, Beste. 2013. “Bu Paleolitik Figürler Kimlerdi?”, Arkeofili. [2024], ©Urgeschichtlichen Museum Blaubeuren

<https://arkeofili.com/bu-paleolitik-figurler-kimlerdi/>

Görsel 10 Willendorf Venüsü, Naturhistorischen Museums, Viyana

Wikipedia. Willendorf Venus, credit: Don Hitchcock [2024], ©Naturhistorischen Museum

<https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Willendorf-Venus-1468.jpg>

Görsel 11 Renancourt Venüsü

Arkeolojik Haber, 2 Aralık 2019. “Renancourt Venüsü. [2024]

<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-renancourt-venusu-venus-of-renancourt-24105>

Görsel 12 Brassempouy Kadını, Musée d’Archéologie nationale, Saint-Germain-en-Laye

Wikipedia Common. Venus_of_Brassempouy. [2024]. Photo: Jean-Gilles Berizzi, ©Musée d’Archéologie nationale

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venus_of_Brassempouy.jpg

Görsel 13 Vestonice Kadını, Národním Muzeu, Prag.

Wikipedia Common. Vestonicka-Venuse. [2024]. credit:Che ©Národním Muzeu

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vestonicka_venuse_edit.jpg

Görsel 14 Hayvanlarla birlikte betimlenen Çatalhöyük Matronu. Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara.

Wikipedia Commons. Museum of Anatolian Civilisations 1320259. [2024]. Credit: Nevit Dilmen ©Anadolu Medeniyetleri Müzesi

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Museum_of_Anatolian_Civilizations_1320259_nevit_white_bckgr.jpg

Görsel 15 Çatalhöyük kadını 2, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara

Arkeofili. 13 Eylül 2016. “Çatalhöyükte eksiksiz bir kadın heykeli bulundu”. [2024] ©Anadolu Medeniyetleri Müzesi

<https://arkeofili.com/catalhoyukte-eksiksiz-bir-kadin-heykelci-bulundu/>

Görsel 16 Yılanlı Tanrıça, Heraklin Archeological Museum, Girit
Wikimedia Common. Snake Goddess [2024] credit: joyofmuseums ©Heraklion Archeological Museum

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Snake_Goddess_-_Heraklion_Archaeological_Museum_by_Joy_of_Museums.jpg

Görsel 17 Amazon heykeli (Klasik Dönem), Musei Capitolini, Roma.

Wikipedia, Wounded Amazon. [2024]. Credit:Tekraktys ©Musei Capitolini

https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Wounded_amazon,Rome.jpg

Görsel 18 Eirene ve Plutos, Glyptothek, Münih

Wikipedia. Eirene and Plutos. [2024]. Credit: Mathias Kabel, ©Glyptothek

https://de.m.wikipedia.org/wiki/Datei:Eirene_Plutos_Glyptothek_Munich_219_n1.jpg

Görsel 19 Arles Afroditi, Musée de Louvre, Paris

Wikipedia. Venus od Arles. [2024]. Credit: Marie-Lan Nguyen, ©Musée de Louvre

https://en.wikipedia.org/wiki/Venus_of_Arles#/media/File:Venus_of_Arles_Louvre_Ma439_n01.jpg

Görsel 20 Artemis heykeli, Louvre, Paris, Fransa

Wikipedia. Diana of Gabii. [2024]. Credit: Marie-Lan Nguyen, ©Musée de Louvre

https://en.wikipedia.org/wiki/Diana_of_Gabii

Görsel 21 Yaslanan Satyr, Musei Capitolini, Roma

Wikipedia Commons. Resting Satyr. [2024]. Credit: Daderot ©Musei Capitolini

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Resting_satyr,_S_739,_Roman,_117-138_AD,_marble,_after_a_work_by_Praxiteles,_4th_century_BC_-_Musei_Capitolini_-_Rome,_Italy_-_DSC06079.jpg

Görsel 22 Bebek Dionysos ve Hermes, Arkhaiologykó Mousío Olimpias, Olympia

Wikipedia Commons: Statua Ermes con Dioniso Bambino [2024]. Credit: Paolo Villa ©Arkhaiologykó Mousío Olimpias

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:02_2020_Grecia_photo_Paolo_Villa_FO190024_bis_\(Museo_archeologico_di_Olimpia_-_Statua_Ermes_con_Dioniso_Bambino_scolpita_da_Prassitele,_Arte_pre_Ellenistica,_con_gimp\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:02_2020_Grecia_photo_Paolo_Villa_FO190024_bis_(Museo_archeologico_di_Olimpia_-_Statua_Ermes_con_Dioniso_Bambino_scolpita_da_Prassitele,_Arte_pre_Ellenistica,_con_gimp).jpg)

Görsel 23 Apollon Sauroktonos, Musée de Louvre, Paris

Wikipedia Commons. Apollo Saurocton [2024], ©Musée de Louvre

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apollo_Saurocton_Louvre.jpg

Görsel 24 Colonna Afroditi, Museo Pio-Clementino, Vatikan

Wikipedia Commons. Afrodite cnidia [2024], ©Museo Pio-Clementino

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Afrodite_cnidia.jpg

Görsel 25: Doidalses'in çömelmış Afroditei, Museo Nazionale Romani di Palazzo Massimo, Rome

Wikipedia Common. Afrodite Accovacciata copia Romana da originale Ellenistive da Tivoli Villa Adriana. [2024]. Credit: Folegandros ©Museo Nazionale Romani

https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Afrodite_accovacciata,_copia_romana_da_originale_ellenistico,_da_tivoli,_villa_adriana,_117-138_dc._01.JPG

Görsel 26 Milo Venüsü, Musée de Louvre, Paris

Wikipedia. Venus de Milo [2024], Credit: Shonagon ©Musée de Louvre

https://en.wikipedia.org/wiki/Venus_de_Milo#/media/File:Venus_de_Milo_Louvre_Ma399-06a.jpg

Görsel 27 The ubiquity of Aphrodite, Sanatçı: Elbruz Denge, 19 cm, mermer

www.delbruz.art, Fotoğraf: Cem Bal, 2024, ©Elbruz Denge